

## ISTORIJOS DIDAKTIKA IR ISTORIJOS SĄMONĖ: TARPUSAVIO SANTYKIO PROBLEMA<sup>1</sup>

ARŪNAS POVILIŪNAS

Pranešimo, kuris yra susijęs su praktiniais edukaciniais dalykais, tikslas galėtų būti suformuluotas taip:

– bendriausios gairės socialinių mokslų bei istorijos disciplinų edukaciniam tikslams harmonizuoti.

Ši problema būdinga visam posovietiniam regionui, kurio įvairiuose kraštuose svarbus yra tas pats edukacinis rūpestis, būtent pilietinio ugdymo diegimas. Tikimasi, kad pilietinis ugdymas padėsias įveikti sovietinį paveldą ir skatinsias pilietinės visuomenės formavimąsi. Taigi manoma, kad demokratinio gyvenimo įgūdžius padės įgyti pilietiškai ugdomas žmogus. Tad klasikinė tezę *historia est magistra vitae* nuo šiol atseit turėtų skambėti taip – demokratinio gyvenimo nuo šiol bus mokama pilietiniu ugdymu.

Kyla klausimai:

A. Koks tokiu atveju bus istorijos disciplinos vaidmuo?

B. Ar šios pilietinio ugdymo pretenzijos bent iš dalies nebuvo nulemtos pačių istorijos disciplinos pokyčių?

C. Galbūt pačios istorijos disciplinos savikritika bent šiek tiek pažabotų pilietinio ugdymo pretenzijas arba bent galėtų būti pagrindas alternatyviai edukacinei strategijai, ir dalis tų tikslų, kuriuos kelia į naujo gyvenimo mokytojo vaidmenį pretenduojantis pilietinis ugdymas, grįžtų į tradicinių, kartu ir istorijos, disciplinų akiratį?

Tai vis klausimai, su kuriais tenka neišvengiamai susidurti, kai svarstomi socialinių mokslų ir istorijos disciplinų ugdymo tikslų derinimo klausimai.

Manychiau, kad, nepaisant tos akivaizdžios aplinkybės, jog dėmesys pilietiniam ugdymui yra, metaforiškai kalbant, laiko dvasios pagimdytas, vis dėlto pilietinio ugdymo pretenzijos tapti gyvenimo mokytoju didele dalimi yra nulemtos ir pačios istorijos, kuri modernių racionaliujų idealų paveikta, susiaurino savo akiratį ir atsisakė gyvenimo mokytojos vaidmens. Tad, kaip atsitiko, kad istorijos didaktika atsidūrė anapus istorijos disciplinos?

Atrodo, kad bent pas mus istorijos didaktika suprantama kaip disciplina, įsiterpanti tarp akademinės, mokslinės istorijos ir istorijos dėstymo metodikos. Todėl istorijos didaktika yra už istorijos akademinio diskurso, nepriklauso ji nei bendruosius ugdymo bei mokymo principus gvildenančiai didaktikai. Taigi ji nėra nei pačios istorijos dalis, nei vien tik pedagogikos dalykas (be istorijos mokslo žinių istorijos didaktika neapsieina). Galbūt tai turėtų pradžiuginti į šiuolaikines mokslo madas besiorientuojantį mokslininką: istorijos didaktika – tai tarp disciplininis dalykas, kurio problematiką galėtų ir turėtų kartu gvildinti istorikai, pedagogai, psichologai, sociologai, bet kol kas mes daugiau girdime kalbant apie patį interdisciplininį tyrimą bei jo perspektyvumą nei regime konkrečius tokio tyrimo rezultatus.

Aišku viena, kad profesionaliai istorijai atsisakius didaktikos, istorijos didaktika pakliuvo į aklavietę – kaip gali istorijos didaktika, pati nebūdama akademinio istorijos diskurso dalis, perkelti šių profesionalų tyrinėjimų rezultatus, nors ir supaprastintus, į mokinių galvas? Galbūt galima paprieštarauti, kad tai išsigalvota problema ir kad tikrovėje viskas kažkaip susiklosto. Bet vis dėlto, kaip reiktų atsakyti į šitą kad ir išsigalvotą klausimą? Kokią teoriją būtų galima tam sugalvoti?

Prieš pradėdamas gvildinti šiuos klausimus, norėčiau iš karto pasakyti, kad ir klausimus, ir bandymus į juos atsakyti daugiausia inicijavo šiuolaikinio vokiečių istoriko ir istorijos filosofo Joerno Rueseno darbai istorijos didaktikos srityje.

Anot J. Rueseno, klasikinė tezė *historia est magistra vitae* apibūdina Vakarų klasikinės istoriografijos nuo pačios Antikos iki XVIII amžiaus pabaigos pagrindinį uždavinį (žr.: 3, 276–8). Vadinasi, anuo metu istorijos rašymą lėmė ne tiek teorinės ar empirinės metodologinio pobūdžio problemos, o visų pirma praktiniai, t. y. gyvenimiški, uždaviniai. Tad istorijos rašymo dalimi buvo didaktiniai dalykai – istorikai svarstė istorijos kompozicijas, jos išdėstymo problemas, kurios glaudžiai susijusios su mokymo bei mokymosi klausimais. Savo ruožtu mokymas bei mokymasis buvo suprantami plačiai, kaip pamatiniai kultūros fenomenai, toli gražu nesuję vien tik su mokykla.

XIX amžiuje, prasidėjus radikaliam istorijos transformacijai į mokslą (tai visuotinės Moderno epochos orientacijos padarinys), svarbus principas – tai, kad istorija kylanti iš socialinio poreikio orientuoti laiko tėkmėje – buvo pamirštas. Be to, kaip jau buvo minėta, istorijoje įsiviešpatavus metodologinėms problemoms, istorijos didaktika buvo išstumta iš istorijos disciplinos akiračio.

Tad istorijos scientifikacija – tai drauge istorijos perspektyvos susiaurėjimas. Iš istorijos akiračio dingo istorijos dimensijos, anksčiau la-

biau susijusios su praktiniu gyvenimu. Nors, kita vertus, teigti, kad tos dimensijos dingę, gal ir nederėtų. Tai, kad ryšys su praktiniu gyvenimu neakcentuojamas, jokiū būdu nereiškia tokio ryšio nebuvimo. Antai pats banaliausias pavyzdys: akademizmo šydu prisidengusi istorija buvo komunistų partijos valdžios legitimizacijos būdas.

Šiuos samprotavimus apibendrinti galėtume to paties J. Rueseno teiginiu, kad, nepaisant racionalių pretenzijų, mokslinės istorijos įsigalėjimas nulėmė tai, ką galėtume pavadinti *istorijos iracionalizavimusi* (3, 276).

Kas po to? Kadangi atsakyti į šį klausimą vargu ar įmanoma, tiesiog pažvelgsiu, kaipgi istorijos likimas klostėsi kitur. Turint galvoje dr. A. Bumblausko suformuluotą *retardacijos* principą, galbūt panašūs dalykai laukia ir mūsų, tuo labiau kad tai liudija dabar pas mus vykstantys pokyčiai?

Kaip rašo J. Ruesenas savo straipsnyje apie istorijos didaktikos raidą Vokietijoje (žr. 3), septintuoju ir aštuntuoju dešimtmečiais Vokietijoje istorija vis labiau persiorientuoja į socialinius mokslus. Kyla naujos istorinio pažinimo prasmės, istorijos vaidmens kultūroje bei edukacijoje, istorinio tyrimo santykio su politika ir panašios problemos. Ieškant atsakymų į šiuos klausimus, neišvengiamai turėjo prasiplėsti disciplinos akiratis, drauge reikėjo ieškoti būdų, kaip legitimizuoti besiplečiantį istorijos vaidmenį.

Tuo metu pasirodė du nauji akademiniai žurnalai *Geschichte und Gesellschaft* ir *Geschichtsdidaktik*. Pirmojo iš jų programiniame straipsnyje rašoma, kad žurnalas pirmiausia sutelks dėmesį ties naujais metodologiniais požiūriais ir sieks atskleisti istorijos sąsajas su kitais socialiniais mokslais, antra, ieškos ryšių tarp akademinų istorijos tyrinėjimų bei socialinės praktikos. Savo ruožtu antrasis pasiskelbė bandysiąs apibrėžti naują istorijos disciplinos vaidmenį edukacijoje bei gyvenime apskritai, o emancipaciją bei asmeninį identitetą paskelbė pagrindinėmis istorijos didaktikos problemomis.

Atrodo, kad pas mus ne tik kyla minėtų problemų, bet ir bręsta panašaus žurnalo idėja.

Tad kokios gi yra tos į istorijos disciplinos akiratį grįžtančios, o galbūt ir savarankiškos disciplinos branduolį sudarančios (taip bent mano J. Ruesenas (žr. 2) didaktinės problemos? Savaiame suprantama, kad čia istorijos mokymo metodinės problemos nėra svarbiausios. Daug svarbesni klausimai – tai istorijos funkcijos viešajame gyvenime, istorijos didaktinių tikslų bei jų realizavimo būdų aptarimas, o svarbiausias dalykas – tai istorinės sąmonės prigimties, funkcijų ir reikšmės analizė.

Istorinės sąmonės nederėtų tapatinti su paprastomis žiniomis apie praeitį. Istorinė sąmonė – tai tas žinias tam tikru būdu konfigūruojanti

galia. Savo ruožtu šitos galios ištakos glūdi dabartyje, į kurią projektuojami ir ateities lūkesčiai. Tad istorinė sąmonė yra sudėtingas darinys, apimantis praeities suvokimą, kurį lemia noras susigaudyti praeityje, bei ateities lūkesčiai. Jeigu taip, tai istorinė sąmonė yra reiškinys, kuriame istorijos teorija pinasi su istorijos didaktika. O kadangi pagrindinė istorinės sąmonės funkcija yra orientuoti gyvenimą laiko tėkmėje, istorinė sąmonė yra labai svarbi asmenybės identitetui furmuotis.

Praeities artikuliuojimo būdą lemianti istorinė sąmonė kinta. Antai J. Reusenas savo straipsnyje apie istorinės sąmonės raidą bei jos sąsajas su moralinėmis vertybėmis (žr. 2) aprašo keturis istorinės sąmonės tipus, kurie kartu yra skirtingi istorinės sąmonės raidos etapai. Tai tradicinė, iliustratyvi, kritinė bei genetinė istorinės sąmonės formos. Jos suskirstytos pagal šešis požymius: laiko patyrimą, istorinio reikšmingumo modelį, išorinio gyvenimo orientavimą, vidinio gyvenimo orientavimą, santykį su moralinėmis vertybėmis bei su moraliniais samprotavimais (žr. lentelę Nr. 1).

Iš lentelės matyti, kad istorinė sąmonė evoliucionuoja nuo nekritiškai tradiciją perimančios ir ja visiškai pasitikinčios genetinės istorinės sąmonės.

1 lentelė. Istorinės sąmonės formų apibūdinimas.

Tradicinė istorinė sąmonė	Iliustracinė istorinė sąmonė	Kritinė istorinė sąmonė	Genetinė istorinė sąmonė	Laiko patyrimas
1	2	3	4	5
Prigimtinių bei privalomų gyvenimo formų kartojimas	Įvykių įvairovė, iliustruojanti bendras elgesio taisykles bei vartybių sistemas	Nukrypimai, suprobleminantys susiklosčiusias gyvenimo formas bei vertybių sistemas	Susvetimėjusių gyvenimo formų transportavimas į deramus pavidalus	Istorinio reikšmingumo modeliai
Privalomų gyvenimo formų stabilumas laike	Socialinio gyvenimo taisyklių bei vertybių galiojimo pastovumas	Istorinio tęstinumo griovimas, neigiant jo pagrįstumą	Procesai, kurių metu gyvenimo formos keičiasi taip, kad išliktų	Išorinio gyvenimo orientavimas
Rastos tvarkos pripažinimas, kad tai yra teisėta gyvenimo forma	Situacijų aiškinimas remiantis modeliu, apimančiu tai, kas įvyko, ir tai, kas dar turėtų atsitikti	Savo požiūrio atribojimas nuo išankstinių įsipareigojimų	Pritarimas įvairiems požiūriams, remiantis bendromis raidos tendencijomis	Vidinio gyvenimo orientavimas
Išankstinių gyvenimo formų internalizacija imitacijos būdu vaidmens atlikimas	Savo idėjų saistymas su bendromis taisyklėmis ir principais –vaidmens pateisinimas apibendrinimo būdu	Pasiklojimas neigiant išorinius įpareigojimus – vaidmens kūrimas	Savo idėjų keitimas – tai būtina pastovumo bei pasiklojimo sąlyga – vaidmenų derinimas	Santykis su moralinėmis vertybėmis

1	2	3	4	5
Moralumas yra privaloma bei duota tvarka; iš pastovios tradicijos išplaukiantis moralės pagrindumas nekvestionuojamas	Moralumas yra įsipareigojimų bei vertybių sistemų visuotinumumas	Vertybių moralumo atmetimas, neigiant jų pagrindumą	Moralumas praranda statiškumą ir suvokiamas kaip besireiškiantis laike	Santykis su moraliniais samprotavimais
Iš anksto duotas vertybių turinys yra sutarimo moralės klausimais pagrindas	Įrodinėjimuose remiamasi bendrybėmis, nurodomos visuotinės taisyklės ir principai	Svarbia moralinio diskurso strategija tampa vertybių ir ideologijos kritika	Kitimas laike tampa lemiamu moralinių vertybių pagrindumo argumentu	

>>>>>>> vystymosi kryptis <<<<<<<<<

Nagrinėdamas istorinės sąmonės raidą nuo tradicinės istorinės sąmonės iki genetinės, J. Ruesenas galvoje turi individo ontogenezę. Tačiau, jo nuomone, individuali istorinė sąmonė gali evoliucionuoti nuo nekvestionuojamai tradicija besiremiančios ir iš tradicijos natūraliai išplaukiančios tradicinės istorinės sąmonės (tai yra visų kitų istorinės sąmonės formų ir pradžia, ir sąlyga) iki savaimingai tradiciją reflektuojančios ir todėl galinčios ją organiškai bei sąmoningai plėtoti genetinės istorinės sąmonės. Savo ruožtu istorijos didaktika kaip tik ir turėtų puoselėti tokią istorinės sąmonės evoliuciją, kai visos šios keturios istorinės sąmonės formos, būdamos viena kitos sąlyga, sudaro sudėtingėjančią seką.

Tokią programą realizuojanti istorijos didaktika istorijai sugrąžina, tiesa, visiškai kitokiu reflektuotu pavidalu, tradicinę, klasikinę gyvenimo mokytojos funkciją. Pasirodo, kad ir savo disciplinos turinį bei paskirtį permąstanti istorija gali tapti disciplina, galinčia ugdyti ne tik būsimą akademinę istorijos specialistą, bet ir demokratinę visuomenės pilietį.

Tai svarbi išvada, kai kalbama apie pranešimo pradžioje minėtą pilietinio ugdymo diegimo į bendrojo lavinimo mokyklas problemą. Aiškėja, kad pilietį ugdyti galima bent dvejopai. Galbūt viena edukacinė strategija ir galėtų remtis vis dar populiarėjančia atskira pilietinio ugdymo disciplina, greta kurios egzistuojant moderniaisiais laikais susiklosčiusi, visų pirma į mokslą besiorientuojanti istorija. Tačiau šalia šios edukacinės strategijos turėtų būtina rasti dar bent viena. Ją būtų galima vadinti „klasikinė“, nes jos ašimi būtų savo paskirtį permąstanti ir klasikinį gyvenimo mokytojos vaidmenį pamažu atgaunanti istorija.

Kelių edukacinių strategijų atsiradimas yra svarbus ir kitu atžvilgiu. Ne tik tėvai, bet ir mokytojai neišvengiamai privalėtų rinktis. Savo ruožtu tokia pasirinkimo situacija bent iš dalies atimtų iš mokytojų galimybę būti pasyviais vykdytojais tokios programos, kurią sugalvojo žinantys, kaip „yra iš tikrųjų“. Tai darosi ypač svarbu, kai kalbama apie tokį dalyką, kaip demokratinės visuomenės piliečio ugdymas.

#### Nuoroda

<sup>1</sup> Pranešimas parengtas pagal tyrinėjimus, kuriuos finansuoja Individualių tyrimų rėmimo programa, įsteigta Vidurio Europos universitete. Stipendijos Nr. 368/93. The presentation is based on the research that was supported by the Individual Research Support Scheme, Central European University. Grant N° 368/93.

#### Literatūra

1. Ruesen, Joern. „Experience, Interpretation, Orientation: Three Dimensions of Historical Learning.“ // Joern Ruesen, *Studies in Metahistory*. Pretoria: Human Sciences Research Council. 1993. 85–93.

2. Ruesen, Joern. „The Development of Narrative Competence in Historical Learning: An Ontogenetical Hypothesis Concerning Moral Consciousness.“ Straipsnio rankraštis.

3. Ruesen, Joern. „The Didactics of History in West Germany: Towards a Self-Awareness of Historical Studies.“ *History and Theory; Studies in the Philosophy of History*. Vol. 26, Wesleyan University, Middletown, Connecticut, 1987. 275–286.

### DIDACTICS OF HISTORY AND HISTORICAL CONSCIOUSNESS: THE PROBLEM OF INTERRELATION

ARUNAS POVILIUNAS

#### S u m m a r y

The paper discusses the general principles of compatibility between history and social science studies. Modernity has transformed the ancient belief that *historia est magistra vitae* (Cicero) and one common discourse of history has split into two different parts: academic history and didactics of history. This division has fostered the development of scientific history but, on the other hand, the gap between academic history and historical teaching has increased.

Gradually, didactics of history have lost their *raison d'être*; How could didactics of history transfer the knowledge that was articulated in the discourse of professional and academic („esoteric“) history?

The contemporary renaissance of didactics of history was caused by the newly articulated multidimensional subject, *historical consciousness*. The analysis of the structure of historical consciousness and the investigation of the factors of its development, etc., are building the bridges between the parts of the divided discourse of history and enabling history to regain its lost function.